

Dr Žarko Kalezić

Poljoprivredni institut — Titograd

Tendencije kretanja seoskog stanovništva Mediterranskog područja Crne Gore

UVOD

Intenzivan proces ukupnog razvitka ostvaren u poslijeratnom periodu na području Crne Gore u cjelini i, u tome, njenog mediteranskog dijela uzrokovao je znatne promjene u razvoju stanovništva. One su osobito značajne u izmjeni njegove socijalne strukture kako ukupnog stanovništva tako i onog njegova dijela koji živi na selu. Takva kretanja po svojoj su prirodi složena i mogu poslužiti kao značajan pokazatelj za analizu socijalnih, kulturnih, ekonomskih, političkih i drugih promjena koje se vrše u nekom društvu i na određenom području. Ne upuštajući se u kompleksnije razmatranje naznačenih procesa, u ovom radu će se analizirati osnovne promjene koje se dešavaju u broju i strukturi seoskog stanovništva. Ta analiza trebala bi prvenstveno da posluži za bliže sagledavanje deagrarijacije našeg sela, posebno sa stanovišta mogućnosti povećanja njegova dohotka, podružvljavanja poljoprivredne proizvodnje, podizanja životnog standarda i, na osnovu toga, utvrđivanja mogućnosti i društvene potrebe za uključivanjem sela u savremene društvenoekonomske tokove.

METOD RADA

Ovim radom je obuhvaćeno južno mediteransko područje Crne Gore (devet opština — hercegovačka, kotorska, tivatska, barska, ulcinjska, cetinjska, titogradska, budvanska i danilovgradska). U radu će se odgovarajućim statističkim metodama analizirati dosadašnje promjene i vršiti određena projektovanja daljeg brojnog kretanja stanovništva i izmjene u njegovoj socijalnoj strukturi, bez ulaženja

u dublju analizu činilaca koji takve promjene izazivaju. U interpretaciji posmatranih procesa koristiće se regresiona metoda čija je linija regresije utvrđena pomoću kvadratne jednačine. Za predstavljanje postojećih relacija unutar posmatranih cjelina, upotrebljavaće se relativni brojevi i indeksi. Pri svemu tome vršiće se kako pojedinačno, tako i uporedno posmatranje na nivou ukupne Crne Gore i proučavanog rejona. Budući da su nivo i intenzitet posmatranih procesa neujednačeni po opštinama u okviru analiziranog područja, to će se u radu ukazati na značajnija odstupanja, koja se ispoljavaju u odnosu na ostvarene prosječne veličine.

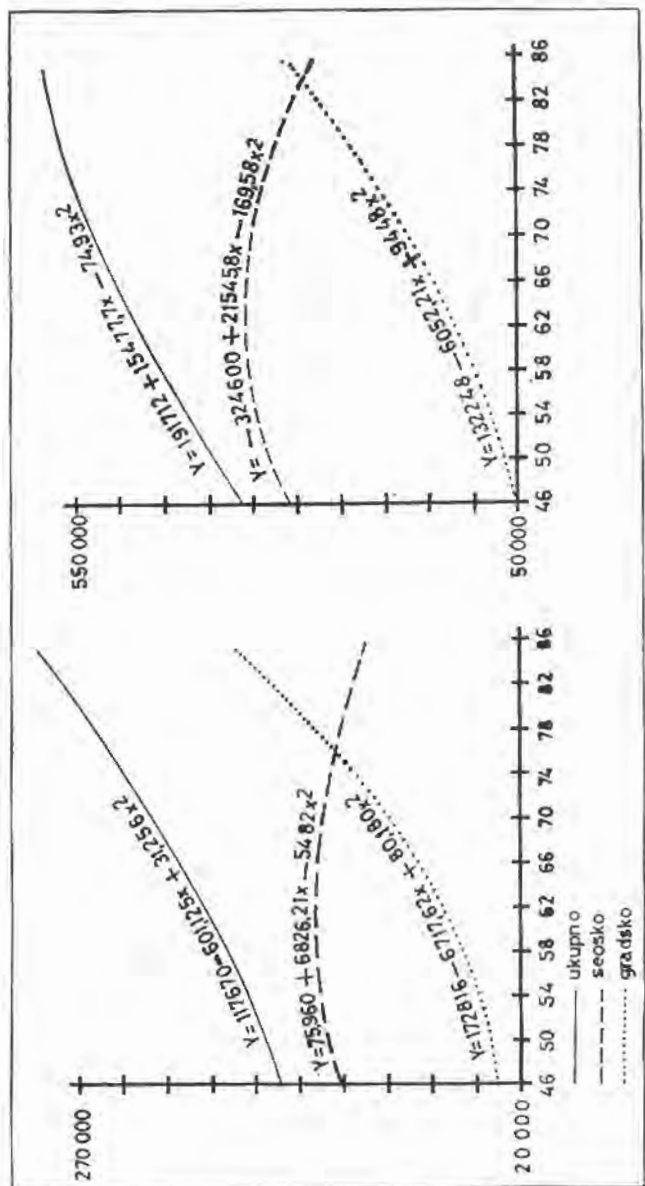
Kao izvor podataka služili su poslijeratni popisi stanovništva u Jugoslaviji, 1948, 1953, 1961, i 1971. god. Na osnovu tih podataka napravljene su odgovarajuće ekstrapolacije, što je omogućilo praćenje izvjesnih obilježja na duži, budući period i izvođenje zaključaka. Posebna pažnja u analizi poklonjena je promjenama ispoljenim u broju i strukturi stanovništva i domaćinstava, s naglaskom na promjeni brojnog odnosa između gradskog i seoskog stanovništva. Analiziranje mješovitog stanovništva i domaćinstava bilo je moguće samo u 1971. Zbog toga je ukupan period morao biti posmatran samo kroz kretanja seoskog i gradskog stanovništva.

BROJNO KRETANJE STANOVNIŠTVA I IZMJENE U NJEGOVOJ SOCIJALNOJ STRUKTURI

U poslijeratnom periodu na području Crne Gore došlo je do znatnog porasta ukupnog broja stanovništva. To je rezultat, prije svega, njegovog prirodnog priraštaja. Istovremeno nastala su značajna migraciona kretanja stanovništva. Karakteristično je da je i u analiziranom periodu bila više izražena emigracija nego imigracija, ako se posmatra Crna Gora u cjelini. Ta je okolnost uticala na stopu rasta broja stanovništva, umanjujući pozitivne efekte koji su proisticali iz prirodnog priraštaja. Budući da osnovni razlog migracionih kretanja stanovništva pretežno predstavljaju činioци ekonomske prirode, a rjeđe i političkog karaktera, to je trend ispoljenih kretanja na ovom području razumljiv. Crna Gora, naime, zbog svoje ekonomske nerazvijenosti, posmatrana u dužem razdoblju, nije obezbijevala zadovoljavajuće egzistencijalne uslove cjelokupnom svome stanovništvu, pa je ono dijelom bilo prinuđeno da mijenja mjesto življenja.

Sa privrednim razvojem povećavaju se mogućnosti angažovanja privredno aktivnih lica, zbog čega intenzitet migracionih kretanja dobija blaže forme, pa se takve tendencije ispoljavaju i na području Crne Gore (graf. 1).

U mediteranskom području, zbog nešto intenzivnijeg privrednog razvoja u odnosu na prosjek Republike i drugih povoljnosti koje ovaj region pruža za život u njemu, nastaju procesi koje karakteri-

Grafikon 1. — Kretanje broja stanovništva na Crnogorskom mediteranu i u Crnoj Gori — ukupno

še brži porast broja stanovništva. Ovakva tendencija rezultira, znatnim dijelom, iz mehaničkog priliva stanovništva. Zahvaljujući takvim okolnostima mediteransko područje Crne Gore u demografskom pogledu je imigraciono. Može se očekivati da će se trend takvih kretanja nastaviti i u narednom periodu.

Ukupan društvenoekonomski razvoj dovodi do socijalnog diferenciranja stanovništva. Intenzitet toga procesa u zavisnosti je od prisustva faktora koji ga uzrokuju, među kojima su najznačajniji privredni razvoj i, u okviru njega, struktura privrednih djelatnosti. Takva kretanja otvaraju procese čija je istorijska neminovnost razbijanje socijalne homogenosti stanovništva, prevashodno seosko-seljačke, na određenom području. Javljaju se dvije osnovne socijalne kategorije stanovništva — poljoprivredno i nepoljoprivredno, a u zavisnosti od mjesta življenja — seosko i gradsko. Ove dvije relacije nijesu međusobno uvijek usklađene, iako je pretežno gradsko stanovništvo istovremeno i nepoljoprivredno, ali je manje seosko istodobno i poljoprivredno stanovništvo. Zato se sve više formiraju tzv. mješovita naselja i mješovita domaćinstva. Taj fenomen i dalje će se ispoljavati i biti pratilac, uglavnom, jednosmjernih kretanja na pravcima selo — grad i poljoprivredna — nepoljoprivredne djelatnosti. Od tih procesa zavisi intenzitet kretanja broja žitelja na selu i u gradu, čija je prirodna posljedica izrazita tendencija povećavanja gradskog a smanjivanje seoskog stanovništva. Nivo tog intenziteta različit je prema područjima, pa je samim time i postojeća struktura stanovništva različita (tab. 1). Prikazani podaci ukazuju da je, npr., 1948. u Crnoj Gori bilo svega 15,89% gradskog, a 84,11% seoskog stanovništva. Već 1971. taj odnos je značajno izmijenjen u korist gradskog stanovništva, jer je njegovo učešće povećano na 33,74% ili preko dva puta, a seoskog smanjeno na 66,26%. Takva struktura rezultira iz različite stope rasta ove dvije kategorije stanovništva. Indeks porasta stanovništva 1971. u odnosu na 1948. u prosjeku iznosi 140,41%. On je za gradsko stanovništvo veoma visok — 298,01%, a izrazito blag za seosko — svega 110,62%. Na mediteranskom području ovi procesi su bili nešto povoljniji. Otuda i poželjnija struktura stanovništva ostvarena 1971. u kojoj gradsko stanovništvo u ukupnom učestvuje 43,05%, — oko 10 procentnih poena više, a seosko 56,95% — oko 10 procentnih poena manje od prosjeka za Crnu Goru. Istina, ovakvoj situaciji znatno je doprinijelo početno stanje, ono iz 1948, kada je u ovom području seosko stanovništvo činilo 78,18% a gradsko 21,62, što je bio relativno povoljan odnos.

Tabela 1 — Struktura stanovništva

God.	Područje	Meditersko		Crna Gora — ukupno	
		%	Indeks	%	Indeks
1948.	Ukupno	100	100	100	100
	Gradsko	21,82	100	15,89	100
	Seosko	78,18	100	84,11	100
1953.	Ukupno	100	108,99	100	111,31
	Gradsko	24,27	121,26	18,06	128,46
	Seosko	75,73	105,57	81,94	108,45
1961.	Ukupno	100	122,65	100	125,10
	Gradsko	31,14	175,08	24,45	192,47
	Seosko	68,86	108,82	75,55	112,37
1971.	Ukupno	100	145,27	100	140,41
	Gradsko	43,05	286,63	33,74	298,01
	Seosko	56,95	105,82	66,26	110,62

Ekstrapolacijom raspoloživih podataka iz četiri godine posljednjeg popisa i njihovom analizom do 1985. mogu se utvrditi neke značajne karakteristike u promjenama veličina i odnosa posmatranih obilježja stanovništva. Ovdje ćemo posebno ukazati na promjene koje se događaju u odnosu seoskog prema gradskom stanovništvu po područjima — mediteransko u Crnoj Gori prema Crnoj Gori u cjelini. Maksimalan broj seoskog stanovništva postignut je u mediteranskom području Republike 1962 (136.523) a u Crnoj Gori u cjelini 1964 (359.708). Imajući u vidu sastav stanovništva kakav je bio 1948, proizilazi da je proces odlaska stanovništva sa sela do naznačene godine u mediteranskom području Crne Gore bio nešto manje intenzivan od ostvarenog u prosjeku za Crnu Goru. Međutim, nakon postignutog maksimalnog broja seoskog stanovništva njegovo apsolutno smanjivanje je brže na mediteranskom području nego u prosjeku za Crnu Goru. Takva kretanja dovela su do brojnog izjednačenja seoskog stanovništva u 1977. sa onim koje je bilo 1948. i istovremeno prvi put mediteransko područje ima manje seoskog od gradskog stanovništva. To je značajan podatak, posebno kad je riječ o planiranju daljeg razvoja područja. Izmjene brojnog odnosa seoskog prema gradskom stanovništvu na ukupnom području Crne Gore znatno su sporije. Prema našem proračunu, u 1980. doći će do izjednačenja broja seoskog stanovništva sa onim koji je bio 1948, a tek 1984. biće manje te socijalne kategorije stanovništva od njenog broja u gradovima.

Najnovijim popisom stanovništva 1971. utvrđuje se nova kategorija stanovništva, tzv. mješovito. Ono živi u mješovitim naseljima. To su, reklo bi se, prelazni oblici naselja, od seoskog ka gradskom, s tendencijom da relativno brzo postanu gradska, uz istovremeno stvaranje novih mješovitih naselja. Radi se o normalnim procesima preko kojih se znatnim dijelom vrši pražnjenje ruralnih sredina, širenje urbanog prostora i povećavanje njegovih žitelja. U visokorazvijenim i visokourbanizovanim zemljama takav proces je, uglavnom, završen te se njime karakterišu zemlje u fazi određenog nivoa razvoja. Ovakve pojave upućuju na zaključak da porast ukupnog broja gradskog, a smanjenje seoskog stanovništva, nije posljedica samo njegovog prirodnog priraštaja i migracionih kretanja nego i odgovarajućih transformacija i načina privređivanja, kao i uslova života i rada koji izvjesnu populaciju na izvjesnom prostoru prevode iz jedne u drugu socijalnu kategoriju stanovništva. Već 1971. u mediteranskom području bilo je 20,57% mješovitog stanovništva, a u Crnoj Gori nešto manje — 15,58%. Posmatranja po pojedinim opštinama ukazuju na izrazite razlike u pogledu ove pojave. U hercegnojvskoj opštini, npr., mješovito stanovništvo učestvuje 50,24%, a u cetinjskoj svega 5,16%, dok u ulcinjskoj ga opštini još uopšte nema. Relativno visoko učešće mješovitog stanovništva imaju opštine barska — 37,94% i danilovgradska — 35,55%, a nešto manje kotorska — 26,01%, budvanska — 21,94%, tivatska — 15,77% i titogradska — 14,51%. Ovi podaci ukazuju da analiza strukture stanovništva zasnovana samo na dvije kategorije — gradsko i seosko — nije cjelovita sobzirom na to što značajnu grupaciju predstavlja mješovito stanovništvo. Ukoliko se i ono uključi kao faktor posmatranja i izdvoji iz ukupnog stanovništva, onda se dobiju drugačiji odnosi između »čistog« gradskog i »čistog« poljoprivrednog stanovništva. Diferencijavanje stanovništva izvršeno na taj način u području Mediterana ukazuje da je 1971. bilo više gradskog (43,05%) nego seoskog stanovništva (36,38%), jer je mješovito učestvovalo preostalim dijelom (20,57%). U Crnoj Gori, posmatrano u cjelini, i dalje je pretežno učešće seoskog (50,68%) kojeg ima znatno više nego gradskog (33,74%) i mješovitog (15,58%). Sve ovo vodi zaključku da mješovito stanovništvo predstavlja značajnu kategoriju. Ono će to u narednom periodu biti sve više, zbog čega joj treba pokloniti adekvatnu pažnju u analizama socijalnog sastava stanovništva.

PROMJENE U BROJU I STRUKTURI DOMAĆINSTVA

Za analizu privrednih i drugih aktivnosti seoskog stanovništva na određenom prostoru značajna je i analiza strukture domaćinstava prema mjestu življenja i izvorima prihoda. Ukupan broj domaćinstava, prije svega kao rezultat prirodnog priraštaja stanovništva, u posmatranom periodu, na oba područja — mediteransko

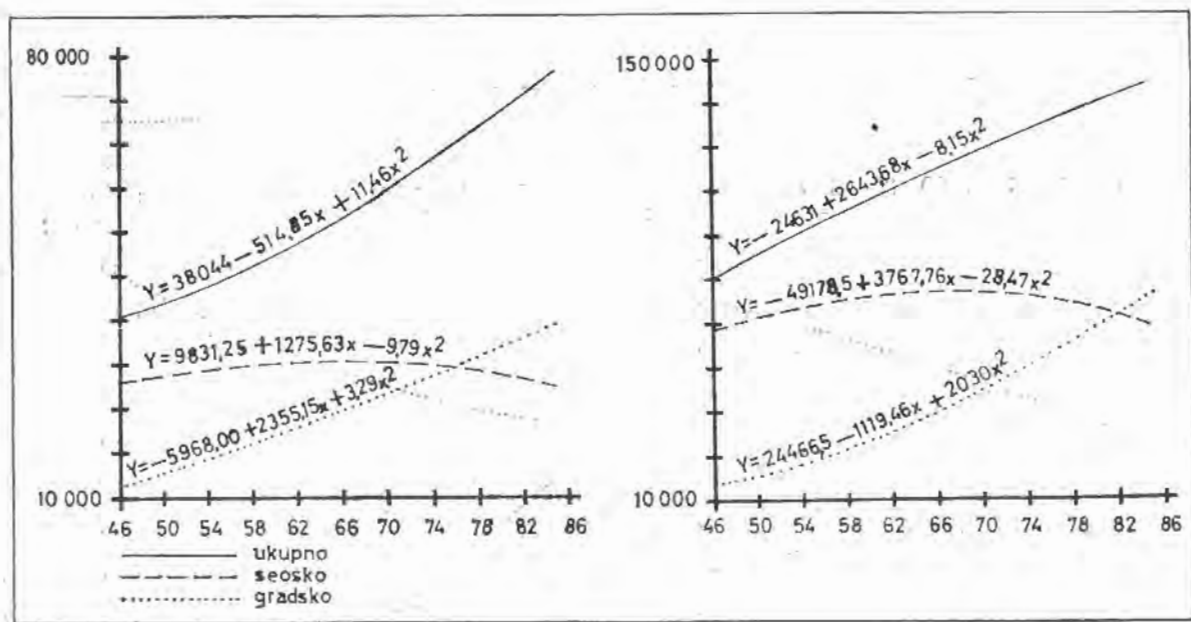
i Crna Gora u cjelini u znatnom je porastu. Nešto intenzivniji je u mediteranskom području, gdje je indeks porasta 1971:1948 iznosio 149,30⁰/₀, nego u Crnoj Gori — 145,76⁰/₀. Ovakva kretanja dovela su do određenih, iako ne bitnijih, promjena u učešću broja domaćinstava južnog dijela Crne Gore u ukupnim domaćinstvima Crne Gore, jer je ono 1948. iznosilo 47,51⁰/₀, da bi se 1971. popelo na 48,67⁰/₀, ili samo za nešto više od jednog procentnog poena. Suprotno ovom tekao je proces u pogledu učešća seoskih domaćinstava. Kao posljedica različitog demografskog razvoja, u pojedinim područjima došlo je do smanjenja učešća seoskih domaćinstava Mediterana u ukupnom broju odgovarajućih gazdinstava na području čitave Crne Gore. To učešće iznosilo je 1948. god. 43,76⁰/₀, da bi se u 1971. smanjilo na 41,90⁰/₀. Ispoljena kretanja uticala su da se izmijeni struktura domaćinstva (tab. 2), više u području Mediterana nego u prosjeku za Crnu Goru. Učešće seoskih domaćinstava u južnom području Crne Gore 1948. iznosilo je 72,60⁰/₀ a gradskih 27,40⁰/₀ da bi se u 1971. takva struktura promijenila tako što te godine gradska domaćinstva čine 47,27⁰/₀ a seoska 52,73⁰/₀. Dok je u Republici 1948. odnos seoskih prema gradskim domaćinstvima bio 78,84:21,16, on se 1971. izmijenio u korist gradskih, 61,23:38,77. Upoređujući ova dva područja, na osnovu prikazanih pokazatelja, proizilazi da je u južnom dijelu Republike u posmatranom periodu došlo do znatnijih izmjena sastava domaćinstava.

Tabela 2 — Struktura domaćinstava

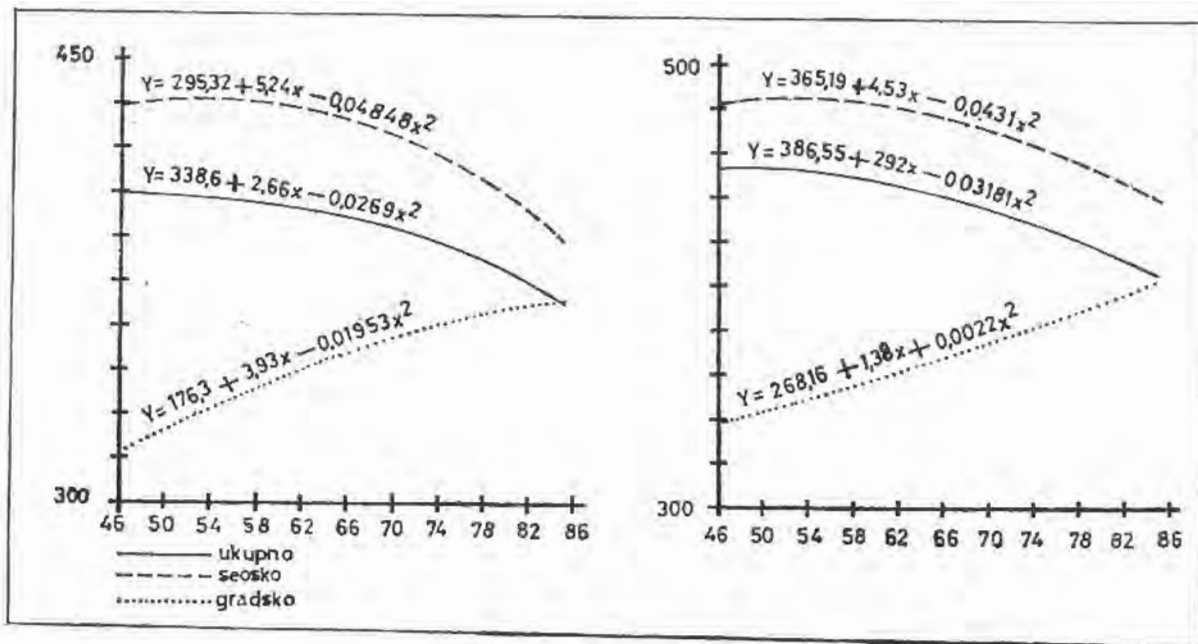
Godina	Područje	(Indeksi, 1948 - 100)			
		Mediteransko		Crna Gora — ukupno	
		%	Indeks	%	Indeks
	Ukupno	100	100	100	100
1948.	Gradsko	27,40	100	21,16	100
	Seosko	72,60	100	78,84	110
	Ukupno	100	108,19	100	110,17
1953.	Gradsko	46,32	182,94	23,58	122,77
	Seosko	53,68	104,25	76,42	106,79
	Ukupno	100	124,07	100	127,41
1961.	Gradsko	35,95	162,83	30,04	180,83
	Seosko	64,05	109,45	69,96	113,07
	Ukupno	100	149,30	100	145,76
1971.	Gradsko	47,27	257,53	38,77	266,94
	Seosko	52,73	108,45	61,23	113,22

Koristeći se podacima popisa stanovništva, odnosno domaćinstava, ekstrapolacijom tih pokazatelja mogu se sagledati neke značajne karakteristike dosadašnjih promjena broja i strukture domaćinstva, i dati prognoze takvih kretanja poslije 1971. (graf. 2). U tome je za nas interesantno ponašanje seoskih domaćinstava. Ova grupacija domaćinstava, u pogledu promjene njihova broja, pokazala je tendenciju porasta u određenom poslijeratnom razdoblju, da bi u odgovarajućoj godini dostigla maksimum i zatim putanju postepenog pada (graf. 2). Na mediteranskom području, u periodu od 1948. do 1965. — maksimalno dostignutog broja, seoska domaćinstva su povećana za 2 848. Nakon 1965. počinje postepeno smanjivanje koje će, prema našem proračunu, tek 1982. dovesti do brojnog stanja koje je bilo prilikom popisa iz 1948. U međuvremenu, tj. 1976, broj seoskih domaćinstava izjednačen je sa brojem gradskih, od kada preovlađuje učešće gradskih u ukupnom broju domaćinstava, sa tendencijom njihovog stalnog povećavanja, što se može ocijeniti kao pozitivno i očekivano kretanje. Na ukupnom području Crne Gore proces izmjene strukture domaćinstava odvijao se sporije. Tako je 1966. postignut maksimum broja seoskih domaćinstava. Očekuje se da će tek 1985. biti dostignut poslijeratni minimum, a nešto ranije, 1982, izjednačenje sa brojem gradskih domaćinstava.

U novije vrijeme veoma je snažna tendencija porasta treće grupacije domaćinstava, tzv. mješovitih. To su domaćinstva čiji članovi formiraju dohodak iz dva osnovna izvora — poljoprivredne i nepoljoprivredne djelatnosti. Ona su pretežno seoska ali nijesu i čista poljoprivredna. Pored ovih, na selu postoje još nepoljoprivredna domaćinstva, čiji privredno aktivni članovi privređuju u nepoljoprivrednim djelatnostima, kao i staračka domaćinstva, bez privredno aktivnih lica, čije bi izučavanje imalo širi društveni značaj. Međutim, raspoloživi podaci, prema popisu iz 1971, omogućavaju analizu strukture samo tri grupacije domaćinstava — seoskih gradskih i mješovitih. U ukupnim domaćinstvima u mediteranskom dijelu Republike gradska domaćinstva imaju najveće učešće — 47,27%, zatim seoska — 31,71% i najmanje su zastupljena mješovita — 21,01%. Na ukupnom području Crne Gore posmatrana struktura je drugačija i sa stanovišta pozitivnog procesa deagrarizacije nepovoljnija, jer seoska domaćinstva učestvuju u najvećem procentu — 44,60%, a gradska — 38,76%, najmanje pak mješovita — 16,64%. U daljem kretanju izmjene strukture očekuje se tendencija postepenog pada apsolutnog broja seoskih domaćinstava i nešto brže smanjivanje njihova relativnog učešća. Obje kategorije — gradska i mješovita domaćinstva — rašće dijelom na račun seoskih, a više prirodnim priraštajem stanovništva.

Grafikon 2. — Kretanje broja domaćinstava na Crnogorskom mediteranu i u Crnoj Gori — ukupno

Grafikon 3. — Kretanje prosječne veličine domaćinstava na Crnogorskom mediteranu i u Crnoj Gori — ukupno

TENDENCIJA U PROMJENI VELIČINE DOMAĆINSTAVA

Analiza kretanja broja članova po domaćinstvu, kao osnovnoj sociološko-ekonomskoj jedinici, može imati višestruko značenje, pri čemu su posebno zanimljive analize sociološkog i ekonomskog karaktera. S obzirom na ciljeve ovog rada, mi se nećemo baviti takvim proučavanjima nego ćemo se orijentisati na sagledavanje tendencija u promjenama broja članova domaćinstava po kategorijama domaćinstva i područja. Ovakva analiza bi mogla korisno da posluži, pored ostalog, za kompleksnije sagledavanje složenih procesa koji se dešavaju na selu, posebno u sferi deagrarizacije. U radu će se koristiti prosječne vrijednosti, tj. prosječni broj članova po domaćinstvu, jer samo takvim podacima raspoložemo. Pri tome nije adekvatno respektovana činjenica da određen broj domaćinstava može imati znatno veći broj članova od prosjeka, što sa aspekta ljudske radne energije, odnosno obezbijedenost živim radom, može biti pozitivna okolnost, ili, na drugoj strani, ako su u pitanju jednočlana ili dvočlana domaćinstva, ukoliko su još i staračka, onda je to iz više razloga nepoželjna pojava.

Osnovna karakteristika u kretanju broja članova domaćinstava, posmatrano po kategorijama, jeste što njihov prosječan broj ima tendenciju približavanja (graf. 3). Istovremeno, ispoljava se tendencija postepenog smanjivanja broja članova za ukupna domaćinstva. To je normalna zakonitost kretanja procesa, koji se odvijao, i u drugim područjima. U osnovi radi se o razvoju procesa koji ima negativnu korelaciju sa povećanjem životnog standarda. Imajući u vidu do sada ispoljenu zakonitost takvih kretanja i činioce koji ih izazivaju, i u narednom periodu može se očekivati slična tendencija. Raspoloživi podaci ukazuju da je 1948. na mediteranskom području prosječno bilo 4,03 člana po domaćinstvu da bi se njihov broj 1971. smanjio na 3,92. U tom periodu broj seoskih domaćinstava još više je smanjen, sa 4,34 u 1948. na 4,24 u 1971. god. Suprotno takvim tendencijama, prosječan broj članova po domaćinstvu u urbanim sredinama raste, jer je 1948. iznosio 3,21, da bi 1971. porastao na 3,57. To je šire društveno posmatrano pozitivan proces. Ovaj fenomen može se u značajnoj mjeri objasniti do sada ispoljenim migracionim kretanjima na relaciji selo-grad. Naime, u grad sa sela dolaze pretežno mladi ljudi, koji relativno brzo zasnivaju porodicu i u kojima se, prirodno, brzo povećava broj članova. Otuda, kao posljedica migracije i prirodnog priraštaja stanovništva nastaje pojava u demografskom razvoju stanovništva, da se s obzirom na starosnu strukturu stanovništva grad podmlađuje a selo stara.

Tabela 3 — Indeks prosječne veličine domaćinstava

Godina	Područje	(1948 = 100, ukupno = 100)			
		Mediteransko ‰	Indeks	Crna Gora — ‰	ukupno Indeks
1948.	Ukupno	100	100	100	100
	Gradsko		100		100
	Seosko		100		100
1953.	Ukupno	100	100,47	100	101,10
	Gradsko		102,18		102,94
	Seosko		101,38		101,45
1961.	Ukupno	100	99,00	100	98,22
	Gradsko		107,47		106,19
	Seosko		99,76		99,37
1971.	Ukupno	100	97,27	100	96,23
	Gradsko		111,21		111,50
	Seosko		97,69		97,71

Indeks kretanja broja članova domaćinstava, računat 1971. prema 1948, različit je po grupama domaćinstava (tab. 3). U prosjeku, za sva domaćinstva na mediteranskom području, iznosi 97,27‰, što označava tendenciju opadanja. Slična se pojava ispoljava i u seoskih domaćinstava gdje se pokazuje samo nešto blaže kretanje. Nasuprot tome značajan je porast u gradskim domaćinstvima: 11,21 indeksnih poena. Posmatrano u okvirima čitave Crne Gore u odnosu na njen mediteranski, dio ispoljene razlike dosta su male. Naznačeni pokazatelji potvrđuju procjenu da će se i dalje nastaviti tendencija blagog smanjivanja broja članova domaćinstava, praćena pojavom približavanja njihove veličine između gradskih i seoskih, pri čemu će od značaja biti kretanja koja se budu ispoljavala u okviru mješovitih domaćinstava.

Re z i m e

Na crnogorskom mediteranskom području u posmatranom periodu dogodile su se, kao rezultat dinamičnog ukupnog društveno-ekonomskog razvitka, značajne promjene u razvoju stanovništva. Intenzitet tih promjena, posmatranih u cjelini, naglašeniji je od onih koje su se zbile na čitavom području Crne Gore, što je posljedica različitosti prisustva činilaca koji izazivaju ova kretanja.

Naša proučavanja tendencije ispoljenih kretanja seoskog stanovništva u mediteranskom dijelu Crne Gore ukazuju na niz interesantnih karakteristika nastalih promjena.

U periodu od 1948. do 1971. cjelokupno stanovništvo na ovom području poraslo je 45,27%, a ukupno u Crnoj Gori svega oko 5 indeksnih poena. To je rezultat, prije svega, migracionih kretanja stanovništva, s obzirom da naš mediteranski dio republike predstavlja imigraciono, a Crna Gora kao cjelina emigraciono područje. Unutar kretanja ukupnog broja stanovništva zabilježen je osobito brz porast gradskog a usporen seoskog stanovništva. Time se 1971. došlo do relativno povoljne socijalne strukture posmatrane kroz ove dvije kategorije stanovništva, jer gradsko učestvuje 43,05%, a seosko 56,95%. Ukoliko se iz seoskog stanovništva isključi nova kategorija — mješovito, čije učešće čini 20,57%, onda je struktura znatno povoljnija, jer gradsko stanovništvo apsolutno i relativno preuzima vodeću poziciju. Struktura stanovništva na području Crne Gore znatno je nepovoljnija, iako je ostvaren relativno povoljan trend u njenim kretanjima. Analiza brojnog kretanja seoskog stanovništva ukazuje na njegov neujednačen, krivolinijski hod. U poslijeratnom periodu sve do 1962. povećava se seosko stanovništvo. Od tada opada, da bi 1977. brojno došlo do izjednačenja sa stanjem popisa iz 1948. Istovremeno, te godine, u ukupnom stanovništvu gradsko prevladuje. Ovi procesi na ukupnoj teritoriji Crne Gore znatno su sporiji. S toga se, npr., predviđa da će tek 1984. na ovom području biti izjednačen broj gradskog i seoskog stanovništva.

Promjene koje su se dešavale, i koje će se dešavati, u ukupnoj strukturi stanovništva, prirodno je, neodvojive su od promjene koje se zbivaju u strukturi domaćinstava. Zato je u mediteranskom rejonu 1971. bila takva struktura u kojoj najveće učešće (52,73%) imaju seoska domaćinstva. Međutim, izdvajanjem iz ove kategorije mješovitih domaćinstava, sa relativno visokim učešćem od 21,01%, struktura se upadljivo mijenja, jer tada gradska (koja čine 47,27%) predstavljaju najbrojniji dio u posmatranoj strukturi.

Određene razlike u tendenciji promjena sastava stanovništva i domaćinstava rezultat je različitog kretanja broja članova seoskih i gradskih domaćinstava. Ovdje se, naime, ispoljava interesantan fenomen: porast broja članova domaćinstava u gradskim sredinama, jer je njihov broj od 3,21, koliko ih je bilo u 1948, porastao na 3,57 u 1971. Suprotno je kod seoskih domaćinstava, gdje se javlja tendencija blagog smanjivanja od 4,34 u 1948 na 4,24 u 1971. god. Takve promjene u okviru dvije kategorije domaćinstava, iako suprotnih tendencija, ipak su dovele do smanjenja broja članova porodice za sva domaćinstva u prosjeku koji 1971. iznosi 3,92.

Određena analiza tendencije posmatranih procesa ukazuje da će se i u narednom periodu nastaviti slična dinamika ispoljavanja posmatranih obilježja, posebno porasta broja stanovništva i izmje-

ne njegove socijalne strukture. Takve konstatacije nameću potrebu za angažovanjem društvene zajednice radi iznalaženja adekvatnih mjera kojima bi naznačena kretanja dobijala što cjelishodniji i pogodniji sociološko — ekonomski intenzitet i smjer. Odsustvo adekvatne usmjerenosti procesa, zasnivane na analitički i planski postavljenim osnovama, moglo bi da dovede do nepovoljnih društvenih posljedica, koje mogu prije svega proisteći iz neadekvatne prostorne redistribucije stanovništva. Treba očekivati da će se u narednom periodu ovim pitanjima prilaziti sa odgovarajućom društvenom pažnjom i time doprinijeti pozitivnoj usmjerenosti kretanja, posebno na relaciji selo — grad i poljoprivreda — nepoljoprivredne djelatnosti.

LITERATURA

- Defilipis Josip: Razvoj ruralne sredine na jadranskom području SR Hrvatske. Split, 1976.
- Kalezić Žarko: Napuštanje sela i poljoprivrede i izmjene u strukturi individualnih gazdinstava u Crnoj Gori. Sociologija sela, 4, 1975.
- Kalezić Žarko: Strukturne promjene na ornogorskom selu u XX vijeku. Titograd 1976.
- Marković Petar: Staračka domaćinstva u poljoprivredi, Sociologija sela, 2, 1963.
- Marković Petar: Uticaj migracije na menjanje strukture sela. Socijalizam, 12, 1965.
- Marković Petar: Promena ekonomsko-socijalne strukture i radne snage planinskog područja Jugoslavije. Poljoprivreda i šumarstvo, 4, 1974.
- Pejović Đoko: Uzrocj masovnog iseljavanja stanovništva iz Crne Gore (1878-1916), Titograd, 1962.
- Petranović Mirko: Kretanje Jugoslovenskog stanovništva od 1948-1971. Poljoprivreda i šumarstvo, 3, 1971.
- Vukčević Risto: Tendencije savremenih kretanja i perspektive sela u Crnoj Gori. Poljoprivreda i šumarstvo, 1, 1976.